

Ambivalentna lojalnost na Hrvatskoj krajini u 16. stoljeću

Istraživanje ambivalentne lojalnosti pograničnog stanovništva od velike je važnosti za razumijevanje dinamike razvoja hrvatskog, odnosno habsburško-osmanskog krajišta, jer pretpostavlja odmak od krute »mi ili oni«, ili u našem slučaju suštinski točne, ali interpretativno prenaplašene »antemurale Christianitatis« perspektive. Osmanska osvajanja radikalno su izmijenila društvenu strukturu pogođenih područja, ali su istovremeno pokrenula kompleksne procese transformacija u kojima su na razne načine i s različitim ambicijama, participirale različite društvene skupine. Iako je problematika upitne lojalnosti uoriježeno vezana uz vlaške zajednice, izvori pokazuju da su takvi obrasci ponašanja prisutni i kod domicilnog hrvatskog stanovništva. Štoviše, čini se da su Osmanlije neke od svojih najvećih uspjeha na prostoru Hrvatske krajine ostvarili uz asistenciju domaćeg stanovništva, a to je pak mnogo više od puke digresije — to je indikativan podatak koji zorno svjedoči o kompleksnim društvenim odnosima na hrvatskom krajištu.

Ključne riječi: *Habsburška Monarhija, Osmansko Carstvo, Hrvatska krajina, 16. stoljeće, granice, pograničja, liminalnost, lojalnost*

O granicama i pograničjima¹

Granice i pograničja u fokusu su raznih znanstvenih disciplina već desetljećima. Mnogo godina takvi su prostori promatrani kao zone razdvajanja i konflikta, što je osobito dolazilo do izražaja pri istraživanju kontaktnih zona između europskih kolonista i raznih urođeničkih naroda na globalnoj skali (dihotomija civilizacija–barbarstvo).² Kada je riječ o europskim granicama i

1 O hrvatskom pojmovlju vezanom uz granice i pograničja vidi: Drago Roksandić, *Triplex Confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti 1500–1800*. (Zagreb: Barbat, 2003). Osobito drugo poglavlje pod naslovom »Natrag k pojmovlju: *Confinia ... Kraine, mejastva, kotarenja ...*«, 25–50. O granicama vidi: Lucien Febvre, »Frontière: The Word and the Concept«, u: *A New Kind of History: From the Writings of Lucien Febvre*, ur. Peter Burke (New York: Harper Touchbooks, 1973), 208–218.

2 Važan moment u istraživanju pograničja objava je eseja američkog povjesničara Fredericka J. Turnera »The Significance of Frontier in American History«, 1893. godine, u kojem argumentira kako je prodor europskih kolonista na američki zapad prodor civilizacije u prostor lišen civilizacijskih

pograničjima, oni su analizirani primarno iz geopolitičkog rakursa, pa je i istraživački fokus usmjeren prema pravnim i geografskim temama.³ Europske granice i pograničja nisu divlji i prazni prostori koje je trebalo kolonizirati ili »civilizirati«, već je prije svega riječ o imperijalnim kontaktnim zonama koje je trebalo dobro analizirati, pa čak i okupirati, kako bi mogle biti formirane jasne i kompaktne granice.⁴ No, s vremenom su istraživanja polako izlazila iz geopolitičkog okvira, pa se i širio krug disciplina koje su se u određenoj mjeri bavile proučavanjem granica i pograničja, osobito kada se radilo o problematici države, nacije, suvereniteta, državljanstva, migracija te o kompleksnom pitanju identiteta, koji je na liminalnim područjima usko povezan s procesima akulturacije, hibridizacije, kreolizacije, odnosno problematikom multikulturalizma, postkolonijalizma itd.⁵ Inspirirana društvenim promjenama druge polovine dvadesetog stoljeća, potaknuta raznim obratima u povijesnoj, odnosno znanosti općenito, uokvirena globalizirajućim svijetom, znanost o granicama i pograničjima postupno se distancirala od uskih binarnih kategorija i redukcionizma prema percepciji granica i pograničja kao prostora u kojima se određena društva sukobljavaju, ali jednako tako i susreću i preklapaju. Iako je istraživački naglasak i dalje usmjeren prema separativnoj funkciji pograničnih prostora, danas se u jednakoj mjeri i simultano analizira i njihova integrativna funkcija, odnosno problematika kulturnih transfera, heterogenosti, tolerancije, te sličnosti i razlike pograničnih društava koje se pojavljuju kao posljedica međusobne interakcije.⁶

normi poput vlasti, vladavine prava, poljoprivrede, gradova, pismenosti itd. Prevladavanjem svih zapreka koje su se kolonistima našle na putu konstruiran je tako partikularan i superioran američki čovjek. Frederick J. Turner, »The Significance of the Frontier in American History«, u: *Frontier and Section: Selected Essays of Frederick Jackson Turner*, ur. Ray A. Billington (Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1961); Tiziano Bonazzi, »Frederick Jackson Turner's Frontier Thesis and the Self-Consciousness of America«, *Journal of American Studies* 27/2 (1993), 149–171; Linda Darling, »The Mediterranean as a Borderland«, *RoMES*, 46 (2012), 54–55 (54–63); Pal Fodor, »Introduction«, u: *Ottomans, Hungarian, and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, ur. Geza David i Pal Fodor (Leiden–Boston–Köln: Brill, 2000), XI. Turnerova argumentacija bila je pojednostavljujuća i bremenita kolonijalizmom, ali je tada po prvi put istraživački fokus usmjeren direktno na pograničje. Iako Turnerove ideje nisu mogle biti generalno primjenjive, njegov je rad potaknuo istraživanja granica i pograničja na globalnoj razini.

3 Michiel Baud, Willem Van Schendel, »Toward a Comparative History of Borderlands«, *Journal of World History* 8/2 (1997), 212 (211–242).

4 Bradley J. Parker, Lars Rodseth, »Introduction. Theoretical Considerations in the Study of Frontiers«, u: *Untaming the Frontier in Anthropology, Archeology and History*, ur. Bradley J. Parker, Lars Rodseth (Tucson: The University of Arizona Press, 2005), 7 (3–21).

5 Thomas M. Wilson, Hastings Donnan, »Borders and Border Studies«, u: *A Companion to Border Studies*, ur. Thomas M. Wilson, Hastings Donnan (Wiley–Blackwell, 2012), 2 (1–25).

6 Sve izraženija kritika Turnerova pristupa iznjedrila je krajem 1980-ih u Sjedinjenim Američkim Državama novu historiografsku školu, tzv. »New Western History«, koja se udaljila od binarnog reduk-

U konceptualnom smislu termin »*frontier*« najčešće se primjenjuje pri analiziranju predmodernih pograničja, nedefiniranih i fluidnijih granica, dok je koncept »*border(lands)*« uglavnom vezan uz pogranične zone modernih država s jasno zacrtanim granicama.⁷ No, bez obzira na karakter razgraničenja, pogranične zone danas se percipiraju kao rubna, kontaktna područja dviju ili više različitih kultura, etničkih zajednica ili političkih entiteta, čija međusobna interakcija može, ali i ne mora, biti konfliktne naravi.⁸ To su prostori simultanog suživota i konfrontacije, interkulturalne komunikacije i isključivosti, odnosno prostori izrazite društvene dinamike u kojima se odvija intenzivna kulturološka, ideološka, vjerska, komercijalna itd. razmjena.⁹ U tim stvarnim i simboličkim liminalnim prostorima moć i otpor paradoksalno konvergiraju, a one simultano stvaraju i bivaju stvorene političkim strategijama, ekonomskim strukturama, kulturnim značenjima i identitetima, ljudskim iskustvom i svakodnevnom praksom.¹⁰

cionizma, okrenuvši se analiziranju sociokulturnog konteksta granica i pograničja. Ova škola pograničje više ne percipira kao proces nastanka nadmoćnog »američkog čovjeka«, već kao specifično mjesto i vrijeme, »*but it becomes a series of distinct attitudes and practices*«. Pojavila su se i nastojanja da se vrijednosno obojeni termin »*frontier*« zamjeni »*with vocabulary they see as a clearer statement of a frontier's defining characteristics and as less culturally charged*«, poput »*Middle ground*«, »*cultural contact zone*« or even »*inter-group contact situation*«. Kathryn A. Edwards, *Families and Frontiers: Re-Creating Communities and Boundaries in the Early Modern Burgundy*, Studies in Central European Histories (Boston: Brill, 2002), 4. O konceptu »*Middle ground*« vidi Richard White, *The Middle Ground. Indians, Empires, and Republics in the Great Lakes Region, 1650–1815* (Cambridge University Press, 1991). Jedna od začetnica spomenute historiografske škole je i Patricia Nelson Limerick, autorica utjecajnog djela *The Legacy of Conquest: The unbroken Past of the American West* (W. W. Norton & Company, 1987). U zadnjih dvadesetak godina u SAD-u se pojavila nova interdisciplinarna paradigma — »*Border studies*«, koja se primarno bavi analiziranjem američko–meksičke pogranice zone, ali je uz razne prilagodbe globalno aplicirana. Ova disciplina promatra pograničje kao prostor u kojem se određena društva susreću i preklapaju, a naglasak se stavlja na integrativnu funkciju prostora. Darling, »*The Mediterranean*«, 54–56. Najistaknutija figura ove paradigme jest njen začetnik, američki povjesničar Oscar J. Martinez. Izbor iz djela: Oscar J. Martinez, *Border People. Life and Society in the U.S.–Mexico Borderlands* (University of Arizona Press, 1994); *Troublesome Border*, drugo izdanje (University of Arizona Press, 2006).

7 Victor Prescott, Gillian D. Triggs, *International Frontiers and Boundaries. Law, Politics and Geography*, (Leiden–Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2008), 12.

8 O granicama i pograničjima vidi: Maria Baramova, »*Border Theories in Early Modern Europe*«, u: *European History Online (EGO)*, izdanje Institute of European History (IEG) (Mainz, 2010–12–03). URL: <http://www.ieg-ego.eu/baramovam-2010-en> (pristup 28. 1. 2015).

9 Fodor, »*Introduction*«, XI.

10 Zrinka Blažević, »*Triplex Confinium — Liminal Spaces of Transculturation and Hybridisation in the Early Moder Period*«, u: *Die Erschließung des Raumes*, ur. Karin Friedrich (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2014), 743 (741–756). Iako se često apostrofira važnost komparativnih istraživanja, ona su još uvijek relativno rijetka. Za komparaciju hrvatskog i kavkaškog višegraničja vidi: Alfred J. Rieber, »*Triplex Confinium in Comparative Context*«, u: *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium*, ur. Drago Roksandić, Nataša Štefanec (Budapest: Central European University, 2000), 13–28.

Osobiti utjecaj na istraživanje pograničnih zona imala je antropologija, koja je spuštanjem istraživačkog fokusa na ljude koji žive uz granice ukazala kako se pogranično društvo ne bi trebalo reducirati na prikaze koje su o njima konstruirali predstavnici država, medija i akademske zajednice.¹¹ I sam koncept »razgraničenja« (*boundary*) više nužno ne predstavlja ekvivalent političkom/državnom, odnosno fizičkom razgraničenju, već implicira niz simboličkih razgraničenja kojima pojedinci i zajednice definiraju svoju društvenu realnost. Razgraničenja između društvenih grupa u pograničju više se ne percipiraju kao statični, već dinamični i varijabilni fenomeni, čije istraživanje predstavlja osnovu analize razlika i sličnosti među pograničnim stanovništvom. Iz takvih istraživanja razvila se i recentna »borderland anthropology«, orijentirana na pitanja poput nacionalnosti, identiteta, jezične i kulturološke hibridnosti itd., iz čije su perspektive stvarna i metaforička pograničja identificirana »ne kao analitički prazne prijelazne zone, već kao područja kreativne kulturološke produkcije«.¹²

Dakle, u pograničnim prostorima paralelno egzistiraju, sukobljavaju se i uzajamno modificiraju razne politike, ideologije, tradicije, institucije, običaji itd., što pak konzekventno može voditi formiranju novih identiteta, lojalnosti i općenito načinu života.¹³ U takvom kompleksnom okruženju mogu se manifestirati procesi hibridizacije, dakle prožimanja i intenziviranja, ali i procesi fragmentacije, koji pak vode limitiranju kontakta između pograničnog stanovništva i konzekventnom razbijanju njihove kohezije.¹⁴ No, kao što je terenski rad etnologa Fredrika Bartha pokazao, interakcija između

- 11 Antropolozi su se počeli baviti pograničjima i kontaktnim zonama već u prvim desetljećima prošlog stoljeća, fokusirajući se isprva na problematiku difuzije, odnosno razmjene kulturnog materijala između različitih populacija, te pitanje etniciteta. S vremenom je istraživačka optika sve više usmjeravana prema odnosima moći koji su utjecali na proces difuzije, što je pak vodilo uvođenju novog heurističkog koncepta — akulturacije. Akulturacija, koja je još 1930-ih definirana kao »*fenomen koji je rezultat kontinuiranog neposrednog kontakta dvoje pojedinaca koji dolaze iz različitih kultura*«, isprava je percipirana kao bezazlen proces, no ubrzo se, kao reakcija na suvremene društvene procese, počela povezivati s kolonijalnim i kapitalističkim odnosima moći. Parker i Rodseth, »Introduction«, 7; Wilson i Donnan, »Borders«, 6.
- 12 Pamela Ballinger, »«Authentic Hybrids» in the Balkan Borderlands«, *Current Anthropology* 45/1 (2004), 31 (31–60).
- 13 Claire Norton, »Nationalism and the Re-Invention of Early-Modern Identities in the Ottoman-Habsburg Borderlands«, u: *Region, Regional Identity and Regionalism in Southeastern Europe, Ethnologia Balkanica*, ur. Klaus Roth i Ulf Brunnbauer, *Journal for Southeast European Anthropology*, vol. 11, (Berlin, 2007), 85 (79–101).
- 14 Parker i Rodseth, »Introduction«, 13. Kontaktne situacije mogu rezultirati i fragmentacijom, kao što pokazuje slučaj Maja u regiji Peten u Gvatemali. Bježeći pred španjolskim osvajačima, oni su u valovima pristizali u gvatemalsku prašumu, što je, uz borbu za ograničene resurse, vodilo diferencijaciji unutar iste populacije, formiranju separatnih identiteta, a na kraju i etničkih grupa. Parker i Rodseth, »Introduction«, 13.

različitih populacija može usmjeriti društvene procese u drugom smjeru, prema intenzivnoj homogenizaciji i zatvaranju zajednica koje teže zadržati identitete u kontekstu kulturne razmjene i ekonomske međuovisnosti.¹⁵ Dakle, specifična pogranična dinamika može, uvjetno rečeno, »otvoriti« ili »zastvoriti« prostor, iako taj razvoj najčešće levitira između tih dviju krajnosti.

Formiranje pograničja usko je povezano s dinamikom odnosa između suprotstavljenih/susjednih država, njihovim internim razvojem te strateškim percepcijama pograničja.¹⁶ Iako formiranje pograničja može biti rezultat konfrontacija distinktivnih socijalnih, ekonomskih ili ideoloških organizacija, ono je često posljedica kontakta i kolizije između društava na različitim razvojnim razinama, što je pak uglavnom primarno vojno i tehnološko pitanje.¹⁷ Političke granice mogu, ali i ne moraju korespondirati s društvenim razgraničenjima, koja u mnogočemu čine razliku između pripadanja ili ne određenoj zajednici, definiraju njene vrijednosti, pravila ponašanja itd. U našem slučaju definitivno bi trebalo voditi računa o nepodudarnosti političkih granica i pograničja s onim sociokulturnim.¹⁸

Nadalje, granice i pograničja neraskidivo su povezana s određenim prostorom, pa se analiza koncepta prostora nameće kao neizostavan heuristički mehanizam. Prostor se danas više ne promatra kao neutralna pozadina ljudske egzistencije, već kao dinamična i kompleksna društvena konstrukcija,

- 15 Fredrik Barth, *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference* (Boston: Little, Brown and Company, 1969). Vidi prije svega Barthov uvodni esej o etničkom identitetu, 9–37.
- 16 Za hrvatsko ranonovovjekovno višegrafičje Roksandić kaže: »Nedoumice na tromeđi pojačava i učinak nedoumica u središtima državne moći. Nijedna od imperijalnih sila novu tromeđu ne smatra trajnijim rješenjem, a nijedna nema snage za izlazak iz njezinih ambiguiteta. Nijedna od njih svoju politiku na tromeđi ne doživljava kao prilog njezinoj stabilizaciji, već prije svega kao ishodište daljnjih imperijalnih prodora, a da za to nalazi, u vremenskoj perspektivi, sve manje moći«. Roksandić, *Triplex Confinium*, 133–134. Određeni pojedinci i skupine na pograničju bili su itekako svjesni recentnih međunarodnih odnosa. Tako je, recimo, Vujin (Vuvin) Marković iz Belajskog polja izjavio na ispitivanju 1592. godine kako je Hasan beg *Sauerovich* (*Assan Beeg Sauerouitsch*) iz Glamoča donio iz Carigrada vijesti kako su Perzijanci, u dogovoru s Habsburgovcima, započeli rat s Osmanskim Carstvom. Arhiv Republike Slovenije, AS 2 Deželni stanovi za Kranjsko (dalje SI AS 2), kutija 805, fascikl 540, 10. ožujak 1592, 1r, bez datuma i mjesta.
- 17 Parker i Rodseth, »Introduction«, 11; Michael Mann, *The Sources of Social Power, Volume I: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760* (Cambridge, 1986); Eric R. Wolf, *Europe and the People Without History* (Berkeley, 1982).
- 18 Parker i Rodseth, »Introduction«, 11. »The boundary among ethnic groups is no longer regarded as a static phenomenon, as a frozen dividing line which crucially informs all social action within its own perimeter. Instead, it is regarded as a dynamic phenomenon of changeable forms: the analysis of its processual character is henceforth the point of departure for studying the relationships between ethnic groups. In this vein, the term »boundary« does not stand as an equivalent for a political borderline but rather implies a series of symbolic delineations that the actors use in defining their social reality«. Duška Knežević Hočevar, »Studying International Borders in Geography and Anthropology: Paradigmatic and Conceptual Relations«, *Geografski zbornik* (Ljubljana) XXXX (2000), 87 (82–97).

relevantna za razumijevanje povijesnog razvoja i produkciju kulturnih fenomena, jer »gdje« se nešto događa od presudne je važnosti za razumijevanje »zašto« se i »kako« to događa.¹⁹ Prostor je produkt ljudske prakse i spoznaje, te je kao takav konstantno stvaran, interpretiran i transformiran od strane onih koji u tom ambijentu žive ili su s njime povezani.²⁰ Iz tog rakursa, prostor se otkriva kao multidimenzionalna, višeslojna, pa čak i kontradiktorna konstrukcija, koja simultano sadrži fizičku i društvenu razinu, s tim da je potonja proizvod namjerne i nenamjerne ljudske aktivnosti. Ključna posljedica distinkcije fizičkog i društvenog prostora jest mogućnost koegzistencije raznih društvenih prostora u istom fizičkom prostoru, što znači da različite populacije mogu na različite načine upotrebljavati, interpretirati i strukturirati isti fizički prostor.²¹ Ovako kompleksno razrađena koncepcija prostora otvara velike mogućnosti pri istraživanjima liminalnih zona u kojima istovremeno egzistiraju razne etnokonfesionalne zajednice, društvene grupe i politički entiteti, dakle i različiti interesi i ambicije.

S obzirom na specifičan položaj i najčešće distinktivan razvoj, pogranična se društva često razlikuju od onih u unutrašnjosti.²² Unatoč često prisutnom antagonizmu, suprotstavljena pogranična društva neodgodivo uspostavljaju specifične socijalne mreže i dijele interese, čime postaju svojevrsni »*corpus separatum*« u odnosu na unutrašnjost. Poznati istraživač azijskih pograničja Owen Lattimore konstatirao je još 1955. godine kako lokalne aktivnosti i interesi pograničnog stanovništva vode formiranju autonomnih društvenih veza, koje pak to stanovništvo mogu separirati i razlikovati od stanovništva u unutrašnjosti i udaljavati od politike središnjih vlasti. Stoga su ambivalentne lojalnosti pograničnog stanovništva od velike povijesne važnosti.²³ Iako političke i konfesionalne distinkcije nikako ne treba zanemariti — dapače, one su jedan od ključnih generatora društvenog razvoja —

19 O posljedicama »prostornog obrata« (Spatial Turn) vidi: Barney Warf i Santa Arias, »Introduction: the reinsertion of space into the social sciences and humanities«, u: *The Spatial Turn. Interdisciplinary perspectives*, ur. Barney Warf i Santa Arias, Routledge Studies in Human Geography (London–New York, 2009), 1 (1–10); Doris Bachmann–Medick, »Spatial Turn«, u: *Cultural Turns: Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften* (Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 2009), 284–328. U novije vrijeme velik je utjecaj njemačke sociologinje Martine Löw. Osobito djelo *Raumsoziologie* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2001).

20 Nils Müller, *Social Frontiers. Modernizing an old paradigm for modern border research*, izlaganje s konferencije The Multifaced Economic and Political Geographies of Internal and External EU Borders, održane 23–26. rujna 2011. u gradu Veria u Grčkoj, 2.

21 Müller, *Social Frontiers*, 3.

22 Darling, »The Mediterranean«, 58.

23 Owen Lattimore, »The Frontier in History«, u: *Anthropological Theory*, ur. Robert A. Manners i David Kaplan (New Brunswick–London, 2009), reprint izdanja iz 1968., 374 (374–386).

pogranično stanovništvo na habsburško–osmansko–mletačkom pograničju dijelilo je mnogobrojne tradicije, interese i običaje te prihvaćalo iste standarde vezane uz koncepte časti i junaštva.²⁴ Spomenute okolnosti i prakse vodile su formiranju novog običajnog prava, tzv. »vire krajiške« ili »zakona krajiškog«, koje je pak u mnogočemu kontradiktorno *antemurale Christianitatis* paradigmi.²⁵ Običajno pravo zapravo je dominiralo na krajini sve do prvih desetljeća 18. stoljeća, kada je država pokrenula ozbiljne reformske procese s ciljem implementacije čvršće kontrole nad krajiškim stanovništvom.

Pograničje, dakle, moramo sagledavati kao varijabilni koloplet odnosa, interesa, ambicija, kako onih odozgo, tako i onih odozdo. Pogranično stanovništvo nikako nije samo objekt politike centralnih vlasti, već ga moramo promatrati kao subjekt koji aktivno pridonosi formiranju i transformiranju prostora u kojem živi, integrirajući u pogranični ambijent razne osobne aspekte, poput obitelji, poslova, zakona itd.²⁶ Stoga je karakter pograničja te odnos između rubnih prostora i središta moći, u konačnici nemoguće pojmiti bez razumijevanja kako je bilo živjeti u tom prostoru.²⁷ Pogled s periferije često pruža bitno drugačiju sliku od one standardizirane, ili kako je to Wendy Bracewell lijepo zaključila:

»A more complete understanding of conflict and community demands an approach to history that could bridge the gap between the various political, religious and social structures that shaped frontier life, and the ways the people of the triple frontier made their own choices, selecting the rhetoric most useful to the occasion, manipulating the rules or exploiting expectations about how they should behave — in their own interests and to their own advantage. It is only then that we will be able to understand which divisions mattered, and when.«²⁸

24 Catherine Wendy Bracewell, »Frontier Blood–brotherhood and the Triplex Confinium«, u: *Constructing Border Societies*, 37.

25 Nataša Štefanec, »Negotiating with the »Archenemy«: The Ethics of the Croatian and Slavonian Nobility at the Christian–Ottoman Border«, u: *Türkenkriege und Adelskultur in Ostmitteleuropa vom 16.–18. Jahrhundert*, ur. Robert Born i Sabine Jagodzinski (Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag, 2014), 89–90 (89–104).

26 Edwards, *Families*, 5–6.

27 Ira William Zartman, »Introduction. Identity, Movement and Response«, u: *Understanding Life in the Borderlands: Boundaries in Depth and in Motion*, ur. I. William Zartman (University of Georgia Press, 2010), 1.

28 Catherine Wendy Bracewell, »The Historiography of the Triplex Confinium. Conflict and Community on a Triple Frontier 16th–18th centuries«, u: *Frontiers and the Writing of History, 1500–1850*, ur. Steven G. Ellis i Raingard Eßer (Hannover–Laatzten: Wehrhahn Verlag, 2006), 224–225 (211–227).

O lojalnosti na Hrvatskoj krajini

Kada govorimo o hrvatskom pograničju, treba naglasiti kako je glavni katalizator društvenih promjena na onodobnom hrvatskom prostoru rat. Osman-ska ekspanzija urušila je institucionalnu infrastrukturu srednjovjekovnog Hrvatskog Kraljevstva, pokrenula ekstenzivne migracije te u konačnici izazvala društveni kolaps.²⁹ Treba također naglasiti kako se radilo o dugotrajnom periodu ratnih operacija koje su diktirale tempo života generacijama pograničnog stanovništva. Prvi osmanski upadi započeli su već krajem 14. i početkom 15. stoljeća, da bi se intenzivirali u drugoj polovini 15. stoljeća. Dakle, stanovništvo koje je obitavalo na pograničju rađalo se i umiralo u sjeni osmanske ekspanzije, što je vrlo važna činjenica za razumijevanje odnosa naspram Osmanlija.³⁰ No, unatoč tektonskim društvenim poremećajima koje je osmanska ekspanzija izazvala, taj proces ipak treba percipirati i kao proces transformacije, a ne isključivo destrukcije.³¹ Novi politički okvir, ustrojavanje novog administrativnog aparata, nestajanje/modificiranje starih i pojava novih elita, formiranje novih sociokulturnih i socioekonomskih sustava, obrazaca ponašanja i mentalnih predodžbi, važni su aspekti spomenute transformacije.

Takav prostor mogao je simultano biti pozornica identitetskih mobilizacija i demobilizacija. Erozija »institucionalne Hrvatske«, odnosno tradicionalnih civilnih i vojnih autoriteta morala je imati dezavuirajući efekt na »politiku vjernosti« lokalnog stanovništva. Iako neke primarne odlike identiteta duže odolijevaju promjenama, danas je već prihvaćeno stajalište kako su identiteti kompleksne, dinamične i varijabilne kategorije formulirane, konstituirane i osporavane u najbližoj korelaciji s političkim, ekonomskim, kulturnim, konfesionalnim, nacionalnim itd. procesima.³² U trenutku kada

29 Tomislav Raukar označio je 16. stoljeće kao stoljeće društvene razgradnje i razdvajanja hrvatskog društva. Tomislav Raukar, »Društveni odnosi u Hrvatskoj u XV. stoljeću«, *Historijski zbornik* 38 (1985), 76.

30 Nepostojanje čvrsto definirane granice također se reflektira na identitete pograničnog stanovništva, jer u fizičkom smislu nema barijere kojom se brani od »drugosti«. Lud'á Klusáková, »«A European on the Road»: in pursuit of «Connecting Themes» for Frontiers, Borders and Cultural Identities«, u: *Imagining Frontiers, Contesting Identities*, ur. Steven G. Ellis i Lud'á Klusáková (Pisa University Press, 2007), 3 (1–19).

31 O konceptu kontinuiteta i promjene vidi: Peter Burke, »Concept of Continuity and Change in History«, u: *The New Cambridge Modern History*, svez. XIII (Cambridge University Press, 1979), 1–15.

32 Steven G. Ellis i Lud'á Klusáková, »Introduction: Frontiers and Identities in Context«, u: *Imagining Frontiers, XVIII–XIX*. Neki autori naglašavaju kako pojedinac nije u mogućnosti prisvojiti bilo koji identitet, već da su identiteti produkti postojećih diskursa, odnosno društvene mreže i praksi u kojima egzistiraju. Norton, »Nationalism«, 83.

institucionalni okvir nestane, a demografski manje–više kompaktne zajednice dožive rasap, otvoren je put promjenama identiteta i lojalnosti.³³

Jedan od najvažnijih faktora pogranične dinamike, a samim time i izuzetno bitan heuristički alat, jesu migracije. Kretanje stanovništva može rezultirati promjenama ili modifikacijama identiteta, kako pojedinaca, tako i cijelih zajednica u pokretu.³⁴ Napuštanje domicilnog prostora, odnosno promjena položaja u sociogeografskoj strukturi, može rezultirati velikim traumama, koje pak mogu voditi velikim identitetskim krizama.³⁵ Takvo stanje opisuje se kao stanje »liminalnosti«, period tranzicije između dviju faza u kojem je pojedinac u raskoraku između društva/ambijenta kojemu je pripadao i inkorporiranja u novo društvo/ambijent.³⁶ Takva pozicija može uzrokovati veliki stres i kod pojedinaca i unutar cijele zajednice, jer dolazi do separacija ili modifikacija normi i simbola domicilnog društva, urušavanja socijalne strukture i referentnog sistema vrijednosti te nestanka konteksta koji je predstavljao jedan od temelja identifikacije pojedinaca i/ili zajednica. Poziciju na »razmeđu« ili »između dvaju svjetova« karakteriziraju otvorenost i neodređenost. Iako su migracije stanovništva često istraživane, neki glavni migracioni pravci, prije svega onaj prema Kranjskoj, ali i u krajiško zaleđe na samom hrvatskom prostoru, još uvijek su nedostatno ili gotovo u potpunosti neistraženi.³⁷ Kako je u tom prostoru dolazilo do kompleksnih demografskih prožimanja, to područje možemo percipirati kao svojevrsni društveni inkubator, odnosno područje izrazite sociokulturne dinamike s

33 Tako je hrvatskim plemenitim zajednicama i rodovima izrazito bitan kohezivni element posjed, *baščina*, čijim gubitkom dolazi do slabljenja povezanosti između članova zajednice ili roda, migracija, a u konačnici i mentalne rekonfiguracije. Vlaškom stanovništvu u promatranom je periodu primarni kohezivni element predodžba o stvarnom ili fiktivnom srodstvu, a ne politički, pa čak ni konfesionalni aspekt.

34 Migracije su važan heuristički alat »because it very obviously means crossing frontiers – by definition – and mixing 'identities', thus questioning or 'contesting' them. Migration acts as a kind of accelerator of changing representations and images, in the cases both of societies and individuals«. Ann Katherine Isaacs, Guðmundur Hálfðanarson, »Preface«, u: *Imagining Frontiers*, X (IX–XI).

35 Olga Seweryn, »Identity Change as a Consequence of the Migration Experience«, u: *Imagining Frontiers*, 34 (21–42).

36 Seweryn, »Identity Change«, 24.

37 Pogledati npr. Mirko Valentić, »Turski ratovi i hrvatska dijaspora u XVI. stoljeću«, *Senjski zbornik* 17 (1990), 45–60. Nataša Štefanec navodi kako, za razliku od vlaških, interne migracije unutar Ugarsko–Hrvatskog Kraljevstva nisu tretirane i istraživane kao jednako značajan problem. Nataša Štefanec, »Demographic Changes on the Habsburg–Ottoman border in Slavonia (c. 1570–1640)«, u: *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie*, ur. Marlene Kurz, Martin Scheutz, Karl Vocelka i Thomas Winkelbauer, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 48* (Wien–München: R. Oldenbourg Verlag, 2005), 556 (551–578).

jakim utjecajem na sam krajiški prostor, što ga pak čini vrlo važnom istraživačkom temom.

Obje strane nastupale su i agresivno i miroljubivo, prema potrebi i kombinirano, s tim da je osmansko krajište bilo osobito otvoreno priljevu raznih prebjega i nezadovoljnika s kršćanske strane.³⁸ Osmanska vlast generalno nije provodila prisilnu islamizaciju, a specifične pogranične okolnosti dodatno su ih poticale na razna kompromisna rješenja i odstupanja od standardnih normi. Uostalom, habsburško–osmansko pograničje u 16. stoljeću naseljeno je primarno kršćanskim stanovništvom između kojeg su postojale mnogobrojne socijalne, ekomomske, kulturalne, rodbinske itd. poveznice. Takav ambijent predstavljao je savršenu pozornicu za razvoj ambivalentnih lojalnosti i uskakanje s jednog na drugi teritorij. Osmanski defteri pokazuju da još sredinom 16. stoljeća u najisturenijim pograničnim nahijama (Strumička, Plavna, Popina, Bukovica, Unac, Petrova Gora, Kosovo i Vrlika) gotovo uopće nema islamiziranog stanovništva, već su dominantno naseljene vlaškim zajednicama. U nahijama koje je bosanskohercegovački povjesničar Fehim Dž. Spaho okarakterizirao kao »drugú zonu« (Janj, Sokol, Ključ, Zminje Polje, Petrovo Polje, Nečven, Saromiše i Grahovo) postotak islamiziranog stanovništva iznosio je između 1,5 i 8 %.³⁹ Slična situacija bila je još početkom 17. stoljeća. U nahijama Saromiše, Dicmo, Petrovo Polje, Zminje Polje, Petrova Gora, Kosovo, Knin, Grahovo, Bilaj, Blagaj, Tepljuh, Strumička, Obrovac, Ostrovica i Zvonigrad nema više od 7 % muslimanskog stanovništva, dok je u nahiji Grahovo taj postotak još i manji, tek 1 %.⁴⁰ Iz tog demografskog baze na pristizalo je ono vlaško stanovništvo koje su Osmanlije kroz gotovo cijelo 16. stoljeće u valovima i s mnogo napora naseljavali na područje Like i Krbove, a na koje su opetovano udarale habsburške snage iz smjera Senja, Ogulina i Bihaća. No, treba napomenuti da su se odvijale i reverzibilne migracije, koje pak nisu rezervirane samo za vlašku populaciju, s habsburškog na osmansko područje, a koje su još uvijek historiografski slabo istražene. Tako, na primjer,

38 Kornelija Jurin Starčević, *Osmanski krajiški prostor: rat i društvo u jadransko–dinarskom zaleđu u 16. i 17. stoljeću*, neobjavljena doktorska disertacija (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010), 119. Osmanlije su primjenjivale posebnu »istimalet« strategiju koja je sadržavala razne mehanizme privlačenja stanovništva na njihov teritorij: »Za pridobivanje novih podanika prilikom kolonizacije krajišta osmanske su se vlasti ponajviše koristile metodom »jamstva« (istimalet). Protivničke podanike nagovarale su na preseljenje i prihvaćanje osmanske vlasti, uz garanciju da će im biti jamčena određena prava, poput plaćanja filurije, nekih poreznih olakšica za obavljanje poluvojnih dužnosti i provođenje samouprave. Ovo je posebno bio slučaj kod reverzibilnih migracija kada se pozivalo izbjeglo stanovništvo da se vrati u svoj stari zavičaj.« Jurin Starčević, *Osmanski krajiški prostor*, 173.

39 Fehim Dž. Spaho, »Prihvatanje islama kod stanovništva kliškog sandžaka«, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 41 (1991), 287 (283–290).

40 Spaho, »Prihvatanje islama«, 288.

osmanski izvor iz studenog 1568. godine svjedoči o (zasigurno pretjeranom) broju od sedam stotina kuća »nevjernika« iz okolice Bihaća koji su navodno trebali prijeći na osmanski teritorij i biti naseljeni na prostoru Like, Bukovice i Ravnih kotara.⁴¹ Uostalom, putešestvija »Vlaha Istrije« dobro su poznat primjer kretanja s jedne na drugu imperijalnu stranu.⁴²

Dakle, zahvaljujući raspadu institucionalne infrastrukture, migracijama, limitiranoj kontroli od strane vojne uprave, održavanju rodbinskih i prijateljskih veza, intenzivnim bavljenjem stočarstvom, legalnoj i ilegalnoj (iz državne perspektive) trgovini itd., prekogranični kontakti nikada nisu u potpunosti nestali.⁴³ U tome je naravno prednjačilo mobilno vlaško stanovništvo, koje je, potaknuto okolnostima i/ili vlastitim interesima, često prelazilo s jedne na drugu stranu imperijalnih pograničja.⁴⁴ Koliko su oni instrumenti imperijalnih politika, toliko su »vojnokrajški sustavi i sama tromeđa instrumenti u ljudskoj svakodnevnici na njoj samoj«.⁴⁵ Nema sumnje da su tog bili svjesni i sami prebjezi. Krajem 1530-ih, na habsburški teritorij prebjegli uskoci i Ćići tražili su pomoć od »*Crisstennlichen Khunig*«, posebno naglašavajući kako će njima dodijeljena pomoć biti primjer onima koji još namjeravaju uskočiti.⁴⁶ Koliko god pozicija prebjega bila bremenita i dramatična, što zaista ne bi trebalo dovoditi u pitanje, nema sumnje da su oni i ciljano potencirali taj aspekt viktimizacije. Manevarski prostor otvarala im je, samo naoko paradoksalna, činjenica kako je, unatoč permanentnom nasilju, a radi demografskog deficita, ljudski život na pograničju zapravo dobio na »vrijednosti«. Američki povjesničar Peter Sugar konstatirao je:

»A dead peasant could not produce, a dead soldier could not be ransomed, a totally destroyed field could not be worked for years. Life, therefore, became more valuable on the frontier than it was when regular army clashed.«⁴⁷

41 Jurin Starčević, *Osmanski krajški prostor*, 173.

42 O »Vlasima Istrije« vidi: Snježana Buzov, »Vlasi Istrije na području sjeverne Dalmacije u popisnim defterima 16. stoljeća«, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 40 (1990), 243–257; Jurin Starčević, *Osmanski krajški prostor*, 168–174.

43 Nataša Štefanec, »Institutional Control of Violence: Imperial Peace and Local Wars on the Slavonian Border in the Second Half of the 16th Century«, u: *Frieden und Konfliktmanagement in interkulturellen Räumen. Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit*, ur. Arno Strohmeyer, Norbert Spannenberger, Robert Pech (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2013), 64–65 (63–83).

44 Do sredine 16. stoljeća konfesionalni identitet nije primarno obilježje vlaških zajednica, već je ispred njega predodžba o stvarnom ili fiktivnom srodstvu. Marko Šarić, »Inter-Confessional Relations and (In)Tolerance among the Vlachs (16th–17th Centuries)«, u: *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium. Approaching the »Other« on the Borderlands. Eastern Adriatic and beyond 1500–1800*, ur. Egdio Ivetic i Drago Roksandić (Padova, 2007), 185 (181–194).

45 Roksandić, *Triplex Confinium*, 18–19.

46 SI AS 2, DSK, kutija 209, fascikl 126, s. d., u fasciklicu pod brojem 11, 1538 ili 1539, 1v.

47 Preuzeto iz: Jurin Starčević, *Osmanski krajški prostor*, 106.

A to potvrđuju i izvori. Kada su prilikom pada Zrina, 1578. godine, Osmanlije zarobili dvojicu vojvoda, četiri desetnika, jednog zastavnika i 24 vojnika, tada već bivši zapovjednik Thomas Dornberg tvrdio je kako svaki od njih vrijedi više od te prazne i ruševne utvrde.⁴⁸ Repopulacija, ili barem zaustavljanje iseljavanja stanovništva, jedan je od osnovnih mehanizama stabilizacije ugroženog ili isturenog prostora i/ili destabilizacije protivničkog pograničja. Stoga je bitka za ljude predstavljala jedan od najvažnijih aspekata borbe na pograničju, te su obje strane nastojale čim prije kolonizirati pograničje novim stanovništvom. Kada su, nakon ukidanja vlaških povlastica sredinom 1520-ih, sve učestalije migracije s osmanskog na habsburški teritorij zaprijetile destabilizacijom osmanskog pograničja, osmanske su vlasti pokazivale ozbiljne namjere da uskoke vojnom intervencijom prisile na povratak. Stoga ne čudi da su prebjezi iz Srba (*Zfarb*) tražili da ih se naseli dublje u kranjskom pograničju, jer da bi »Turci radije zarobili jednog prebjege ili njegovu ženu i djecu, nego li deset drugih kršćana«. ⁴⁹ Jedan od glavnih ciljeva habsburške vojne ekspedicije prema rijeci Uni 1578. godine bilo je zaposjedanje i/ili prisiljavanje na predaju važnih osmanskih utvrda na toj rijeci i na području današnje Banije te uništavanje osmanskih utvrda u Lici i Krbavi. Vojni planeri smatrali su da bi, između ostalog, uspješno obavljen zadatak potaknuo tamošnje vlaške skupine da sa ženama, djecom i imovinom pređu na habsburšku stranu, zaposjednu praznu zemlju i na taj način zaštite ne samo tok rijeke Une, već i cijelu Hrvatsku krajinu.⁵⁰

Egzistencijalna nesigurnost, odnosno opća pauperizacija i oskudica živežnih namirnica, endemsko nasilje te epidemije i klimatske promjene od krucijalne su važnosti pri analiziranju lojalnosti pograničnog stanovništva.⁵¹ Jednako tako, i pljačkaški upadi na neprijateljski teritorij često su posljedica vremenskih nepogoda, epidemija, gladi itd.⁵²

48 SI AS 2, DSK, kutija 205, fascikl 125, 3. siječanj 1578, 1r.

49 Isto, kutija 209, fascikl 126, prijepis, s. a., s. d., u fascikliću pod brojem 11, 1538, 1v–2r.

50 Hrvatski državni arhiv, fond 913, Zbirka preslika na papiru, Austrija, Beč, Kriegsarchiv, Croatica et Windica, Croatica, kutija 1, svežanj 1, Ptuj, nadvojvoda Karlo na zapovjednika vojne ekspedicije Georga Khevenhüllera, 20. kolovoz 1578, rbr. 505–507.

51 »Considering that the Dinaric Vlach area in the early modern age consisted of multiple imperial borderlands, it should definitely be mentioned that violence and existential insecurity were important stimulatory processes in the creation and change of confessional and other identities.« Šarić, »Inter-Confessional Relations«, 182.

52 Ivan Jurković, »Turska opasnost i hrvatski velikaši — knez Bernardin Frankapan i njegovo doba«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 17 (2000), 67 (61–83). Tako su npr. i prepadi senjskih uskoka direktno vezani uz nestašice u gradu. Catherine Wendy Bracewell, *Senjski uskoci* (Zagreb: Barbat, 1997), 98.

Druga polovina 16. stoljeća početak je tkz. »malog ledenog doba«, ciklusa klimatskih promjena koje su trajale sve do sredine 19. stoljeća.⁵³ Klimatske oscilacije, odnosno hladnije i kišnije vrijeme, snažno su utjecali na promjenu tipa i obujam poljoprivredne proizvodnje. S padom temperature i drugim klimatskim anomalijama, padali su i produkcija i tip poljoprivredne proizvodnje te nadmorska visina na kojoj se mogla uzgajati hrana. Degradirale su kvaliteta i raznolikost usjeva, hrane je bilo manje, što je pak vodilo porastu cijena hrane i stoke. Manje hrane značilo je i pojavu neishranjenosti, gladi, višu stopu smrtnosti, slabiji fertilitet, intenziviranje migracija te povećanu opasnost od izbijanja socijalnih nemira.⁵⁴ Izloženost pothranjenosti i gladovanju mogla je izazvati »nutritivni stres«, čiji su simptomi, uz razne fizičke manifestacije, uključivali i promjene u psihičkoj sferi, osobito u obliku mentalne depresije, *anorexie nervose*, poremećaja ponašanja, agresivnosti itd.⁵⁵ Sve to imalo je potencijalno goleme društvene posljedice, osobito u pogledu lojalnosti. Već na Cetinskom saboru u travnju 1527. godine hrvatski staleži napominju kako je zbog prestanka uvoza u Hrvatskoj zavladała nečuvena glad i skupoća, pa kmetovi sami bježe na osmansku stranu.⁵⁶ Gladno i ugroženo stanovništvo tražilo je izlaz neovisno o političko-ideološkim konstelacijama. U Bihaću je 1577. godine situacija bila tako dramatična da su Hrvati prijetili kako će, ukoliko »njemački vojnici« zbog gladi napuste grad, i oni, staro i mlado, učiniti isto i ostaviti ga prazna. Lokalni zapovjednici izrekli su tada i simptomatičnu rečenicu — »glad razrješuje svih zakletvi«. ⁵⁷ Kompletna bihačka posada žali se i početkom 1580-ih kako je situacija gora nego ikada te da se zbog gladi pola vojnika razboljelo. Te je godine urod kod lokalnog hrvatskog stanovništva bio loš, pa vojna posada nije mogla kod njih kupiti hranu.⁵⁸ Sav taj koloplet nesreća stvarao je plodno tlo za izdaje, predaje i pobune. Stoga ne iznenađuje nepovjerenje vojnih zapovjednika prema domaćem stanovništvu. Thomas Dornberg, spomenuti zapovjednik Zrina, lamentirao je prije pada grada da, ako tamo neće biti »ztranzkih junakov jachi v nutar nego su domachi gradiani, ki obitelja imaju u nutar, da che

53 Miroslav Bertoša, »Treći jahač apokalipse. Istra u doba gladi i tifusa (1815–1818)«, u: Miroslav Bertoša, *Izazovi povijesnog zanata. Lokalna povijest i sveopći modeli* (Zagreb: Antibarbarus, 2002), 60.

54 Jelena Mrgić, »Wine or Raki — The Interplay of Climate and Society in Early Modern Ottoman Bosnia«, *Environment and History* 17 (2011), 628–629 (613–637).

55 Bertoša, »Treći jahač«, 81.

56 Nada Klaić, »«Ostaci ostataka» Hrvatske i Slavonije u XVI. stoljeću (od Mohačke bitke do Seljačke bune 1573. g.)«, *Arhivski vjesnik* 16 (1973), 262.

57 SI AS 2, DSK, kutija 244, fascikl 143, Bihać, 8. siječanj 1577, 1r, rbr. 431.

58 SI AS 2, DSK, kutija 244, fascikl 143, Bihać, 18. srpnja 1581, 2r, rbr. 509.

ti zami grada Turkom dati, jer vide, da ze zlo chini povsuda«. ⁵⁹ I bihački zapovjednici opetovano su morali obuzdavati uznemirene građane i vojnike kojima je debelo kasnila plaća. Nakon što su Osmanlije osvojili Krupu 1565. godine, obje skupine bihačkog stanovništva bile su toliko »drske i buntovne« da ih je zapovjednik Kronschal uspio na nekoliko dana umiriti tek kada im je »podijelio ono malo novaca koje je imao«. ⁶⁰ Osobitu opasnost predstavljalo je nezadovoljstvo plaćenih vojnika jer je ono lako moglo prerasti u otvoreni neposluš ili pobunu. Kada je Jeremija Taubenhauer, bivši zapovjednik utvrde Bojna krajem 1577. godine pozvan na odgovornost zbog gubitka te utvrde, branio se tvrdnjom kako se neplaćena i provijantom neopskrbljena posada pobunila, sklopila *Conspiration* i zaklela da neće obavljati dužnost sve dok im se nepodmiri jedna mjesečna plaća i dok ih se ne opskrbi provijantom. Taubenhauer je poslao vojvodu Andriju *Wickhauaza* zapovjedniku Hrvatske krajine po novac i provijant, no vojvoda se vratio praznih ruku. Zapovjednik Hrvatske krajine Hanns Auersperg predložio je da ih se opskrbi s njegovog posjeda u Kneji te da im se trenutno isplati po pola guldena, no kada se vojvoda pojavio s tim prijedlogom, vojnici su ga ismijali, odbili stupiti na dužnost i razišli se. ⁶¹ Do koje je mjere moglo eskalirati nepovjerenje centralnih vlasti prema pograničnom stanovništvu zorno pokazuje činjenica da je u kolovozu 1578. godine, u predvečerje velike ekspedicije kojoj je u cilju bila deblokada Bihaća i osvajanje toka rijeke Une, nadvojvoda Karlo tražio mišljenje je li moguće bihačke građane, zbog dugotrajne sumnje i više puta pristiglih pouzdanih obavijesti da više naginju Osmanlijama nego »nama«, odstraniti iz grada ili ne! Iako ovaj radikalni prijedlog nije ostvaren, prema tvrdnjama bihačkog vojvode Karabogdana, jednog od rijetkih vojnika za koje znamo da su preživjeli opsadu, Hasan-paša je u lipnju 1592. godine osvojio grad uz uvjet da mu se stanovništvo zakune na vjernost, što je očito i učinjeno. ⁶²

Promjene lojalnosti/podaništva stoga moramo promatrati (i) kao strategije preživljavanja. Kada je stanovništvo ostalo nezaštićeno i izloženo neprijateljskoj agresiji ili kada se otvorila mogućnost unaprjeđenja vlastitog

59 Ivan Bojničić, »Izvjješća o kretanjima turske vojske uz hrvatsku granicu u drugoj polovici XVI. vijeka«, *Vjesnik Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga Zemaljskog arhiva* 16 (1914), dok. XXXVIII, 92 (60–101).

60 SI AS 2, DSK, kutija 249, fascikl 146a, Bihać, 3. lipanj 1565, bihački zapovjednik Georg Kronschal na predstavnike kranjskih staleža, 1r–1v, rbr. 285–286.

61 SI AS 2, DSK, kutija 205, fascikl 125, 12. listopada 1577, prijepis pisma koje je Taubenhauer poslao iz Pobrežja nadvojvodi Karlu, 1r–4r. Na prednjoj strani spisa stoji pogrešna datacija — 12. prosinac 1577.

62 SI AS 2, DSK, kutija 287, fascikl 164, 20. lipanj 1592, Slunj, Nikola Barbarić, 1v–2r, rbr. 1393–1394.

socijalnog statusa, carske ambicije i strateški planovi padali su u drugi plan. Svakodnevnica efikasno dezavuirala najoštrije političke, pa i ideološke podjele, a od spašavanja »domovine« lokalnom je stanovništvu uglavnom važnije spasiti svoje ugrožene obitelji. Nakon pada Krupe 1565. godine zapovjednik Hrvatske krajine Herbart Auersperg navodi kako muškarci iz Ostrošca tvrde da žele vjerno služiti, ali i da žele da im se obitelji evakuiraju iz grada, što je kod navedenog pobudilo sumnju da »bi oni radije otišli tamo gdje pošalju svoje žene i djecu«.⁶³

Hrvatski plemići i velikaši također su ulazili u razne kombinacije s Osmanlijama. Ugledni i moćni pojedinci mogli su biti direktno ili indirektno prisiljeni prihvatiti podređeni status u odnosu na Osmanlije. Bez dostatne pomoći od centralne vlasti, hrvatsko se plemstvo našlo u teškom položaju pa je već prema osobnim preferencijama i specifičnim okolnostima koristilo razne mehanizme održavanja. Značaj problematike plemićke lojalnosti potencira njihova specifična pozicija u odnosu na središnju vlast. Unatoč povremenim deklamatornim saborskim prijetnjama, hrvatsko je plemstvo u promatranom periodu uglavnom lojalno habsburgovcima, o kojima egzistencijalno ovisi.⁶⁴ No, nepovoljne lokalne okolnosti prisiljavaju ih na održavanje mnogostrukih veza s raznim društvenim akterima s osmanskog pograničja ili s predstavnicima središnje osmanske vlasti. Ne treba dovoditi u pitanje činjenicu da je velika većina hrvatskog plemstva odabrala borbu, odnosno povlačenje prema unutrašnjosti kada je otpor postao nemoguć, ali izvori jednako tako pokazuju da su neki plemići, čak iz najuglednijih obitelji, očito razumjeli novu realnost i prihvatili ne samo osmansku vlast, već ponekad i osmanski način života. U gradačkom arhivu čuva se jedan iznimno interesantan izvor o događajima na području Hrvatske i Primorske krajine 1552. godine, u kojem se između ostalog govori o zarobljavanju Džafera i Kurta, ranije Stjepana i Frane Posedarskih (!),⁶⁵ koji već mnogo godina služe na carskom dvoru u Carigradu. Nije navedeno gdje su zarobljeni, ali su navodno cijelo ljeto proveli na svom dvoru (*hof*) u Posedarju, pričinili krajini mnogo šteta, a s njima su zarobljeni i neki njihovi ljudi, između ostalih i dvo-

63 SI AS 2, DSK, kutija 209, fascikl 126, srpanj 1565, 1v, rbr. 79, logor kod Cetina, Auersperg na Ivana Lenkovića.

64 O problemu pregovaranja i suradnji s Osmanlijama vidi: Nataša Štefanec, »Negotiating«, 90 (89–104).

65 Marko Šarić u svojem je doktoratu naveo baš knezove Posedarske kao svojevrsnu metaforu interkulturalnosti »stare Tromeđe«. Marko Šarić, *Vlasi na Tromeđi: suživot u sukobima u graničnim društvima i kulturama Morlakije (16. – 17. stoljeće)*, neobjavljena doktorska disertacija (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010), 9.

jica mladića (*turkische pueben*) s kojima su navodno vršili sodomiju.⁶⁶ Uostalom, »poturčivanje« zagrebačkog kanonika Franje Filipovića, proslavljenog ratnika nadimka Deli–pop, koji je nakon višegodišnjeg zarobljeništva prešao na islam i zauzeo istaknuto mjesto u osmanskoj pograničnoj nomenklaturi, krasno ocrtava kompleksne relacije između suprotstavljenih strana.⁶⁷

Dok masovna kretanja stanovništva i aktivnosti plemstva još možemo pratiti, detektiranje kapilarnih migracija gotovo je nemoguće, iako poneki izvori postoje. Tako je, recimo, jedan od karlovački vojnih zapovjednika, Georg Paradaiser, pisao u lipnju 1592. godine kako je zatvorio i podvrgnuo mučenju nekog seljaka (*pauer*) kojemu je šogor, »jetzt ain Türckh«, često dolazio u kuću te ga uz novčani dar/mito nagovarao da u Karlovcu sazna što krajiške vlasti namjeravaju učiniti u pogledu osmanskih akcija oko Bihaća. Ponovo su se trebali sastati za nekoliko dana, a taj »ain Türckh« opomenuo ga je da sa ženom i djecom krene s njime jer će paša, nakon što osvoji Bihać, dalje pljačkati, paliti i ubijati te da će sebi podložiti uskoke i s njihovom pomoći u povratku osvojiti Karlovac.⁶⁸

Dakle, i u 16. stoljeću, razdoblju dominantno obilježenom nasiljem i destrukcijom, Hrvatska krajina dinamičan je ambijent, premrežen raznim interesima i ambicijama, u kojem se paralelno s konfrontacijama odvija suživot, interakcija i prekogranična komunikacija. Umjesto zaključka, na kraju ću prezentirati jedan slučaj koji zorno pokazuje razgranatost veza između raznih skupina pograničnog stanovništva. Riječ je o zapisnicima saslušanja osmanskih zarobljenika i nekolicine osoba uhićenih pod optužbom da su špijunirali za Osmanlije te izveli neke pljačke na kršćanskom teritoriju. Izvori su nastali sredinom 1558. godine, kada su počeli pristizati špijunski izvještaji o pripremama dviju velikih osmanskih vojski za provalu na habsburški teritorij. Jedna je trebala krenuti iz Udbine, druga iz Kostajnice, a obje sile namjeravale su se spojiti kod Zrina i napasti rudnike kod Gvozdanskog i Pedlja, zatim ostaviti konje na paši kod Blagaja, napasti Bušević, Otoku ili Lišnicu na Uni te obnoviti/utvrditi Novigrad na Uni.⁶⁹ Navodno su bili dobro naoružani, opskrbljeni i imali na raspolaganju brodove, pa je posto-

66 Hrvatski državni arhiv, fond 913, Zbirka preslika na papiru, Austrija, Graz, Steiermärkisches Landesarchiv, Militaria, kutija 4, 1551, str. 136–137.

67 Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata*, knjiga 5 (Zagreb: Matica hrvatska, 1975), 280.

68 SI AS 2, DSK, kutija 805, fascikl 540, Karlovac, 2. lipanj 1592, 1v.

69 Osmanlije su tada zaista i osvojili Bušević, Otoku i Lišnicu. Radoslav Lopašić, *Bihać i Bihaćka krajina* (Zagreb, 1890), 137; Isti, »Prilozi za povijest Hrvatske XVI. i XVII. vieka iz štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gradcu«, *Starine JAZU XVII* (1885), 229–230.

jala opravdana bojazan da će udariti na bihački ili ripački gaz.⁷⁰ Problem je dodatno komplicirala činjenica da je tada u Bihaću vladala glad »kakvu ljudi nisu pamtili«, pa je zbog jedne takve »skupe« godine bihački zapovjednik imao velikih problema s isplatom novaca za špijune i stražare.⁷¹ I stanoviti Mihal Maslak iz Ogulina, tada pritvoren i saslušan zbog sumnje da je obavijestio Osmanlije o nekom ranijem habsburškom planu napada na Udbinu, tvrdio je kako su on, supruga i četvero djece često po 10, 14 ili 20 dana bez zalogaja kruha u kući.⁷² Paralelno s gladi i osmanskim priprema, problem »curenja informacija« dosegao je takve razmjere da su Osmanlije navodno iz Bihaća, ali i s cijele krajine, primali tako točne informacije da se »nije mogao osedlati konj, a da oni prije o tome ne bi bili obaviješteni«. ⁷³ Nadalje, zarobljeni osmanski vojnik Mustafa Poporšen na svojem saslušanju apostrofirao je Bogdana Košića (Wogdan Khossitsch) i Ivana Sokolana (Juan Socollan), oba iz Bihaća, kao osobe koje su slale obavijesti u Ostrovicu (*Osterbiz*), odakle su one dalje slane u Udbinu.⁷⁴ Iako ih spomenuti nikada nije osobno vidio, tvrdio je kako je bio prisutan u momentu kada je Bajazid aga (*Paiassit aga*, valjda iz Udbine) naveo navedenu dvojicu kao izvore.⁷⁵ Također, zarobljeni Sula Kapičić iz Udbine apostrofirao je stanovitog Babulana ili Babulca iz Bihaća da je prebjegao u Udbinu, namamivši pritom sedmoricu–osmoricu kršćana u zasjedu, iz koje su se samo dvojica spasila. Pred udbinskim je dizdarom Babulaz/Babulan navodno izjavio kako je u Bihaću ostavio ženu i djecu, koji »mu nisu potrebni«, te da je kod supruge ostavio dizdarov »*bestelbrieff*«, koji pak uvijek može preuzeti u njihovom vrtu kod unskog gaza pri Bihaću. Navodno je u Bihaću ostala i njegova »družina« (*gesellen*), za koju je garantirao da će mu prema potrebi dostavljati bilo kakve novosti. Iako ne znamo sastav te »družine«, Babulac/Babulan je Kapičiću navodno spomenuo uskoka Matiju (Mathy), koji je nekoliko godina ranije uskočio iz Livanjskog polja, a s kojim je služio kod pokojnog Stipana Jurjevi-

70 SI AS 2, DSK, kutija 201, fascikl 124, Türkenkriege 1558, Bihać, 21. travanj 1558, Jorg Zoblsparg na Georga Sauera, *obristen khriegssleyttenambt* na Slavonskoj i Hrvatskoj krajini, 1r, rbr. 613.

71 SI AS 2, DSK, kutija 201, fascikl 124, Türkenkriege 1558, Bihać, 5. svibanj 1558, Zoblsparg na Sauera, 1v–2r, rbr. 738–739.

72 SI AS 2, DSK, kutija 201, fascikl 124, Türkenkriege 1558, 2. svibanj 1558, 1r, rbr. 631. Svjedočenje *Michala Masslagkha* iz Ogulina.

73 SI AS 2, DSK, kutija 201, fascikl 124, Türkenkriege 1558, Ljubljana, 7. kolovoz 1558, Georg Sauer na zemaljskog zapovjednika u Kranjskoj, 1r, rbr. 623.

74 Bogdan Košić plaćeni je pješak u Ripču 1551. godine. Lopašić, *Bihać*, prilog IX, 243. Oko Jure Košića (Kozića) iz Bihaća vodio se pravni spor početkom 1580-ih. Radoslav Lopašić (ur.), *Spomenici Hrvatske krajine*, knjiga I (Zagreb: JAZU, 1884), dok. LXXVIII, 115–116.

75 SI AS 2, DSK, kutija 201, fascikl 124, Türkenkriege 1558, 2. svibanj 1558, 1r–1v, rbr. 626–627. Iskaz Mustafe Poporšena pred Krstom Gušićem, Hannsom Welzerom i Hannsom von Weichlsbergom.

ća (*Stypnmysch Jurjowitsch*).⁷⁶ Kasnije je uvidom u *Muster Register* utvrđeno da se spomenuti Matija vodi pod prezimenom Vlah, te je naloženo da se privede.⁷⁷ Kapičić je dalje izjavio kako ga mogu »rezati, peći ili rastrgati, ali [o ostalim kršćanskim špijunima, op. a.] ne zna više ništa reći.«⁷⁸ Na kraju je predan kranjskim vlastima uz opasku »kako jedan tako iskusni pljačkaš ove jadne krajine, od tamo nikako ne smije biti živ pušten.«⁷⁹ Već ovih nekoliko navoda, prema kojima ipak treba biti oprezan jer su iznudeeni torturom, pokazuje kapilarni karakter špijunaže i ambivalentnih lojalnosti na pograničju.

U fokusu istrage zapravo je stanoviti *Steffan Preffraditsch*, čini se niži hrvatski plemić (ili možda slobodnjak), s posjedima u Gornjoj Kladuši (danas Mala Kladuša) ili oko nje. Spomenuti je bio dio skupine koja je opljačkala neku imovinu plemića iz Bovića, a koju su činili Mikula Čulin (*Mikulla Tschullin*), njegov brat Ivan Čulin i stanoviti Juraj, oba iz Pobrežja (*Frei Thurn*) u Kranjskoj, Pavao Ivančić (*Paull Yffantschitsch*), Keglevičev službenik (*diener*) iz Bovića, Radovan Sidić (*Radoffan Siditsch*), službenik/vojnici (*diener*) Ivana Novakovića iz Krupe te njegov sluga/vojnici (*knecht*) Petar. Uz pljačku u Boviću, *Preffraditschu* se stavljalo na teret i da je preko svog tasta Vujice Sidića (*Vuycza Siditsch*) i gore spomenutog sina mu Radovana, koji su obojica služili pod Ivanom Novakovićem u Krupi, slao obavijesti Osmanlijama.⁸⁰ Nakon pljačke u Boviću, spomenuti je prebjegao na osmansko područje, a uhvaćen je pri prvoj provali na habsburški teritorij, u kojoj je sudjelovao »aus hungers not«.⁸¹

Za ovu su raspravu možda i najinteresantniji dio njegova saslušanja biografske crtice i razlozi koji su ga naveli da prebjegne na osmansku stranu. Naime, izjavio je kako je ranije čak tri puta bio u osmanskom zarobljeništvu.

76 U registru vojske Bihačke kapetanije iz 1551. godine, Stipan Jurjević iz Bihaća drži pet konjanika i prima ukupnu plaću od 18 forinti. Lopašić, *Bihać*, prilog IX, 242.

77 SI AS 2, DSK, kutija 201, fascikl 124, *Türkenkriege 1558*, Pobrežje, 22. srpanj 1558, 1r, rbr. 632. Ispitivanje Sule Kapičića iz Udbine, čini se od strane Georga Sauera, uz prisutnost Krste Gusića, Mihaela Spalatina, Andrije Tadiolovića i Antonija/Antuna (Anthoni) Stipšića.

78 SI AS 2, DSK, kutija 201, fascikl 124, *Türkenkriege 1558*, Pobrežje, 22. srpanj 1558, 1v, rbr. 633.

79 SI AS 2, DSK, kutija 201, fascikl 124, *Türkenkriege 1558*, Pobrežje, 22. srpanj 1558, 1v, rbr. 633. Za »rođene Turke« Sulu Kapičića i Mustafu Popršana (*Mustapha Poporschan*), koji su izgleda služili u konjici, ali su se bavili i »martološtvom«, konstatirano je kako ne bi bilo nečasno prema običaju ove krajine pogubiti ih mačem (*mit dem Schwerdt zuuerfahren*). SI AS 2, DSK, kutija 201, fascikl 124, *Türkenkriege 1558*, Ljubljana, 7. kolovoz 1558, 2r, rbr. 625.

80 SI AS 2, DSK, kutija 201, fascikl 124, *Türkenkriege 1558*, Bihać, 18. travanj 1558, Jorg Zoblsparg na Georga Sauera, 1r–1v, rbr. 659–660; SI AS 2, DSK, kutija 201, fascikl 124, *Türkenkriege 1558*, Bihać, 5. svibanj 1558, Zoblsparg na Sauera, 2v, rbr. 740.

81 SI AS 2, DSK, kutija 201, fascikl 124, *Türkenkriege 1558*, Ljubljana?, 2. svibanj 1558, 2r, rbr. 630. Svjedočenje *Steffana Preffraditscha*.

Prvi put otkupio se za 130 dukata, drugi put je pobjegao, a kada je prije otprilike pet godina ponovo zarobljen, Malkoč beg je od njega tražio da u noćnom napadu zauzme Drežnik, na što je ovaj pristao i dobio na raspolaganje 700 ljudi. No, pred Drežnikom se smilovao nad lokalnim stanovništvom, zatražio da sam krene izvidjeti zidine te iskoristio priliku i preko zida bacio nekoliko velikih kamena, kako bi probudio usnule Drežničane i sabotirao osmanski plan. Plan je očito uspio, a *Preffraditsch* je, bojeći se osmanske odmazde, potajno prebjegao na habsburški teritorij.⁸² Za društvene odnose na prostoru Hrvatske krajine sredinom 16. stoljeća osobito je interesantan dio u kojem *Preffraditsch* tvrdi kako je oko Gornje Kladuše imao nekoliko slobodnih posjeda (*etliche befreyte güetter*) za koje posjeduje prastare carske (*Romischen Khay. Mt.*) isprave, ali da je, usprkos tome, grof Frankopan Slunjski⁸³ tražio od njega da mu kao i ostali podanici služi, čemu se on opirao. No, jedne večeri oko 1555. godine, dakle nakon drežničke avanture, vraćao se sa svojim radnicima iz vinograda, kada je pred njega iskočio neimenovani zarobljenik Ivana Karinčića,⁸⁴ moleći ga za pomoć. On mu je pomogao s nešto hrane te ga dalje slobodno pustio uz sklapanje »*guetter Freundt vnnd Bruderschafft*«. Neimenovani sužanj bio je procijenjen na 200 dukata, što je, čini se, *Preffraditsch* kasnije ipak morao/obećao nadoknaditi Karinčiću, ali je do tog trenutka podmirio tek trećinu. Kada je o tome doznao grof Slunjski iskoristio je priliku, pritorio *Preffraditscha*, konfiscirao mu imovinu te ga odbijao osloboditi sve dok mu zauvijek ne preda zemlju i vlasničku dokumentaciju.⁸⁵ Nije jasno je li *Preffraditsch* predao svoje posjede ili je utekao Slunjskom, no on je nakon tog iskustva s ranije navedenima izvršio već spomenutu pljačku u Boviću te zajedno sa svojom suprugom, Mikulom Čulinom (koji je navodno bio u bijegu radi ubojstva brata u Ledenicama) i njegovom suprugom i djecom pokušao prebjeći u Osmansko Carstvo. Iako su uhvaćeni u pokušaju prelaska na osmansku stranu, habsburški stražari su ih nakon oduzimanja dijela opljačkane imovine pustili da nastave svoje putovanje.

82 SI AS 2, DSK, kutija 201, fascikl 124, Türkenkriege 1558, Ljubljana?, 2. svibanj 1558, 1r, rbr. 628.

83 Očito je riječ o grofu Franji Frankopanu Slunjskom (1536.–1572.), iskusnom krajiškom ratniku i kasnijem hrvatskom banu (dužnost vršio zajedno s biskupom Ivanom Draškovićem 1567.–1572. godine), koji je preminuo 1572. godine u Varaždinu.

84 Vjerojatno se radi o Ivici/Ivanu Karinčiću, hrvatskom plemiću i iskusnom ratniku, kaštelanu u Krupi, koji se u izvorima spominje kao sposobni pregovarač pri otkupu zarobljenika. Ivan Jurković, »Ugrinovići od Roga — raseljena obitelj plemenitog roda Šubića Bribirskih za trajanja osmanske ugroze«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 26 (2008), 73–75 (71–85). Isti, »Osmanska ugroza, plemeniti raseljenici i hrvatski identitet«, *Povijesni priloz* 31 (2006), 62 (39–69), fusnota 81.

85 SI AS 2, DSK, kutija 201, fascikl 124, Türkenkriege 1558, Ljubljana?, 2. svibanj 1558, 1r–1v, rbr. 628–629. Svjedočenje *Steffana Preffraditscha*.

Ono što se, između ostalog, tim stražarima stavljalno na teret jest činjenica da su ih pustili bez ikakvog dogovora o odšteti ili obećanja o kakvom budućem daru ili poklonu te uz »*aufriichtung vnnnd bestattung gueter freundt vnnnd bruederschafft*«, koji su međusobno obećali vječno održati.⁸⁶ Tako ne znamo daljnju sudbinu većine navedenih i unatoč činjenici da su iskazi iznuđeni torturom, oni su i dalje dobar indikator kompleksnih veza koje su, čak i u periodima najintenzivnijeg ratovanja, vladale na habsburško-osmanskome krajištu. Osobito je interesantna optužba kako su se i *Preffraditsch* i neimenovani sužanj, a onda i *Preffraditsch* i družina te optuženi stražari, dakle osobe za koje ne znamo, ali možemo pretpostaviti da se nisu svi od ranije poznavali, zakleli na (vječno) »prijateljstvo i pobratimstvo«, što bi definitivno bio značajan podatak za istraživanje ovog izrazito važnog pograničnog fenomena. Također, važne su i potvrde o obiteljskim vezama između jednog, čini se nižeg, hrvatskog plemića (ili možda slobodnjaka), *Preffraditscha*, i dvojice vojnika iz Krupe, čija imena daju naslutiti njihovo vlaško porijeklo, Vujice i Radovana Sidića. Nadalje *Preffraditsch*, ako njegovo svjedočenje prihvatimo kao autentično, nakon sudjelovanja u osmanskome pohodu na kršćansku utvrdu, bježi na habsburški teritorij i još neko vrijeme nastavlja obitavati na svojim posjedima, koje mu u razdoblju burnih društvenih previranja pokušava preoteti jedan od najuglednijih hrvatskih velikaša, odnosno nametnuti mu podaničke obaveze. Isti se odupire Slunjskom do trenutka kada pomaže odbjeglom sužnju, s kojim se prema svemu sudeći bratimi, što daje Slunjskom izliku da provede svoje namjere. Nakon svih tih peripetija *Preffraditsch* sudjeluje u pljački imovine hrvatskih plemića, bratimi se s onima koji su ih zarobili te bježi s obitelji na osmansko tlo! U finalu te zaista fascinante priče, *Preffraditsch* se, sada pak kao osmanski pljačkaš, vraća na habsburško tlo, ali prepad propada i on biva zarobljen. Što se kasnije s njima zbilo, ostaje nepoznato i možda će tako zauvijek ostati, ali ovaj slučaj slikovito svjedoči o kompleksnosti i nevjerojatnoj dinamičnosti prostora stiješnjenog između dvaju suprotstavljenih imperija.

86 SI AS 2, DSK, kutija 201, fascikl 124, Türkenkriege 1558, Ljubljana?, 2. svibanj 1558, 2r, rbr. 630. Zbog tog čina istraživani su u stražari Matijaš Mušić (*Mathiasch Muschitsch*), Jandre Murat (*Janndre Murat*), Jandre Fargagić (*Janndre Phargagitsch*), Šimun Basgalić (*Simon Wasgalitsch*) te Mihal Jetentimović (*Mihal Jetentimouitsch*). SI AS 2, DSK, kutija 201, fascikl 124, Türkenkriege 1558, Ljubljana, 7. kolovoz 1558, 1r, rbr. 623. Njihov harambaša, Juraj Uskok (*Juray Vßgogkh*), nije bio prisutan u trenutku zarobljavanja, a kako su ga, čini se, nagovorili da ih ne prijavi nadređenima, disciplinski postupak vođen je i protiv njega. No, Sauer je za njega imao samo riječi hvale, navodeći da ga se nikada ranije nije sumnjilo, da se u srazu s neprijateljem uvijek pokazivao vjernim i čestitim te kako je i u opasnim vremenima uvijek bio spreman ići na stražu. Iako Sauer konstatira da i njega treba kazniti, navodi kako se sve navedeno mora uzeti u obzir. SI AS 2, DSK, kutija 201, fascikl 124, Türkenkriege 1558, Ljubljana, 7. kolovoz 1558, 2r, rbr. 625.

Sažetak

Ambivalentna lojalnost na Hrvatskoj krajini u 16. stoljeću

Istraživanje međusobne interakcije i upitne lojalnosti pograničnog stanovništva od velike je važnosti ne samo za razumijevanje karaktera osmanskog napredovanja na onodobnom hrvatskom prostoru, već i za razumijevanje karaktera hrvatskog, odnosno habsburško–osmanskog krajišta uopće. To potvrđuje i činjenica da su među stranim povjesničarima u zadnje vrijeme vrlo popularna istraživanja koja referiraju na pitanja poput međusobnih veza, strategija preživljavanja, manipuliranja nasiljem na granici itd. Stoga je ovo predavanje zamišljeno kao doprinos apliciranju ove već poprilično etablirane paradigme pri istraživanju povijesti Hrvatske krajine u navedenom periodu.

Na temelju do sada neiskorištenih arhivskih izvora, prezentirat ću nekoliko slučajeva koji pokazuju kako je i u razdoblju najintenzivnijih sukoba pogranično društvo s obje strane granice komuniciralo, trgovalo itd., a u konačnici i, češće nego što smatramo, mijenjalo podaništva. Osmanska osvajanja radikalno su izmijenila društvenu strukturu pogođenih područja, ali su istovremeno i pokrenula proces transformacija u kojem su, na razne načine i s različitim ambicijama, participirale različite društvene skupine. Iako je pitanje upitne lojalnosti uvriježeno vezano uz vlaške zajednice, izvori pokazuju da su takvi obrasci ponašanja prisutni i kod domicilnog hrvatskog stanovništva. Štoviše, čini se da su Osmanlije neke od svojih najvećih uspjeha na prostoru Hrvatske krajine ostvarili uz asistenciju domaćeg stanovništva, a to je pak mnogo više od puke digresije — to je indikativan podatak koji zorno svjedoči o kompleksnim društvenim odnosima na promatranom području u spomenutom periodu.

Summary

Ambivalent loyalties at the Croatian Military Frontier in the 16th century

Studies of interactions and questionable loyalties of the frontier population are of great importance not only for the understanding of the character of Ottoman advancement in Croatian territory at the time, but also for the understanding of the character of Croatian and Habsburg–Ottoman frontier space in general, as confirmed by the fact that studies referring to issues such as interconnections, survival strategies, manipulations with violence at the frontier etc have been very popular among foreign historians lately. This presentation has therefore been designed as a contribution to the implementation of this rather established paradigm in the studies of the history of the Croatian Military Frontier in the aforementioned period.

Based on still unused archival sources, the author will present several cases demonstrating that the communities on both sides of the frontier communicated, traded etc even in the period of the most intensive fighting, and changed their allegiances even more often than we think. Ottoman conquests changed the social structures of the affected areas radically, but at the same time they started the process of transformation that various social groups participated in in different ways and with different ambitions. Even though the issue of questionable loyalties is customarily associated with the Vlach communities, the sources show that such behaviour patterns can be observed in the domicile Croatian population as well. What is more, it seems that the Ottoman Turks have the assistance of the domicile population to thank for some of their biggest successes at the Military Frontier, which is much more than a mere digression: it is an indicative piece of information and a very eloquent testimony of the complex social relations in the aforementioned area in the time period in question.